

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

БОГДАНОВ
Володимир Семенович

АВТОРИТЕТ ЯК ПРЕДМЕТ
СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОГО АНАЛІЗУ

Спеціальність 09.00.03 - соціальна філософія
та філософія історії

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

Київ - 1997

00752128 (P)

Дисертація є рукописом.

Робота виконана в Київському університеті імені Тараса Шевченка

Науковий консультант: АНДРУЩЕНКО Віктор Петрович,
доктор філософських наук, професор

Офіційні опоненти: НОВІКОВ Борис Володимирович,
доктор філософських наук,
професор РУДИЧ Фелікс Михайлович,
доктор філософських наук,
професор ТАНЧЕР Віктор Володимирович,
доктор філософських наук, професор

Провідна організація: Інститут філософії НАН України,
відділ соціальної філософії

Захист відбудеться "21" квітня 1997 р. о 14 год.
на засіданні спеціалізованої ради Д 01.01.37 для захисту
дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора
(кандидата) наук у Київському університеті імені Тараса
Шевченка (252017, Київ, вул.Володимирівська 60, ауд.328).

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці
Київського університету імені Тараса Шевченка.

Автореферат розіслано "20" березня 1997 р.

Вчений секретар
спеціалізованої ради

П.І.СКРИПКА

I. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження.

В умовах розвитку демократизації сучасного світу відкривається соціальний простір для прояву конструктивної активності особистості в усіх сферах життєдіяльності, відбувається переоцінка суспільних ідеалів та авторитетів.

Пошук оптимальних шляхів подальшого удосконалення суспільства об'єктивно потребує ґрунтовного вивчення традиційних та теоретичного моделювання інноваційних форм соціальних відносин. Відповідно має бути сконструйована цілісна й глобальна система авторитетів, створений науково обґрунтований механізм їх формування, актуалізації та розвитку. Цей формоутворюючий чинник повинен визначати не лише певний рівень розвитку соціуму, але й структуру вибудови більш прогресивних соціальних систем та адекватного їм способу життя.

В системно-функціональному бутті авторитету, мов у фокусі, проєктуються "соціальні очікування", "соціальні запити", рівні індивідуальної та суспільної свідомості, міра та якість соціальної активності особистості та суспільства. Природа авторитету відображає програму індивідуальної та соціальної еволюції людини, становлення ідентичності особистості та її соціалізації, нарешті, функціональний аспект соціальної діяльності, її детермінанти та джерела мотивів. Будучи невід'ємною частиною, "соціальним супутником" людського суспільства, його історичного розвитку, авторитет постає соціоінтегральним чинником в окресленні головних законів, форм і способів становлення соціуму.

Механізм утворення авторитету детермінується внутрішніми спонукальними мотивами поведінки індивіда. Людина, залежно від свого інтелектуального рівня, духовного потенціалу,

здатна у своїх реакціях на соціальне оточення слідувати або протистояти тенденціям суспільного розвитку, а отже здатна й на диференціацію причин, що призводять до альтернативних рішень. Саме найбільш автентичний зміст таких рішень з певною неминучістю орієнтований на проблеми суспільства й містить - незалежно від спрямованості свідомості - прагнення відігравати якусь роль, призначену особистості в соціумі.

Сутність авторитету, механізм його теоретичного структурування й моделювання відтворюють специфіку певного просторово-часового "контексту", в межах якого соціальна дволанка "вплив - підпорядкування" актуалізується як поліваріантна, модульна, транзитно-інформативна система, що виражає історико-генетичний зв'язок і основу розвитку форм соціальної комунікації. Звідси виразно позначається необхідність органічного зв'язку теоретичного спрямування обраної теми із аналізом сучасного стану України як правової держави. Проведення реформ, зорієнтованих на втілення ідеалів свободи, демократії, справедливості, гуманізму передбачає витлумачення проблеми авторитету в аспекті теоретико-аналітичного протиставлення і сумісництва із функціонуванням феноменів влади, державного управління, престижу, статусної ієрархії. У цьому зв'язку значний інтерес становить зарубіжний і національний досвід вирішення суспільних нагальних потреб через систему легітимних, соціоструктурованих інституцій, де спорідненими соціальними компонентами виступають людина, правова держава, демократія.

Об'єктивною потребою у переосмисленні підходів до оцінки сучасних суспільних відносин є створення теорії, яка була б здатна означити й проаналізувати всю складність соціальної дійсності. Вирішенню такої проблеми значною мірою сприяє цілісне сприйняття такого багатовимірного феномена, яким є авторитет.

Ступінь дослідженості проблеми.

Перший досвід наукового підходу до сутності авторитету означається в теоріях, в основному, німецьких вчених - Г.В.Ф.Гегеля, Ф.Ніцше, Ф.Енгельса, М.Вебера, Г.-Х.Гадамера, М.Шелера, Ю.Хабермаса та інших.

В національній соціально-філософській традиції гуманістичні засади пошуку нових форм соціальних відносин, зокрема, авторитетних, були предметом розмірковувань Г.Сковороди, В.Антоновича, М.Драгоманова, М.Грушевського, М.Хвильового, В.Липинського, Д.Донцова, І.Лисяка-Рудницького та ін.

В цілому ж в науці склалася певна традиція вивчення проблеми авторитету. З різним ступенем повноти досліджені історичні, соціологічні, формально-організаційні, політико-правові, соціально-психологічні та інші "інтервали абстракцій" авторитету. Враховуючи складність та багатоплановість проблеми, а також міждисциплінарний характер багатьох досліджень цього явища, можна виокремити цілу низку напрямків в цій галузі.

В останні десятиріччя проблема авторитету знаходить своє місце та відображення зокрема в **політологічному** (Г.Лассуелл, А.Саутхолл, М.Херман, М.Крозьє, М.Дюверже, Є.Вятр, Р.Арон, Д.Белл, Х.Арендт, К.Фрідріх, У.Бентон, С.Верба, Д.Істон, Ф.Хайек, Р.Даль, М.Кейзеров, В.Пазенок, О.Бабкіна, В.Кремень), **соціологічному** (В.Парето, Е.Дюркгейм, Є.Панфілов, А.Бентлі, Л.Посохов, Ю.Кисельов, В.Комаров, Г.Горченко, Г.Байков, Є.Солдатов, В.Калінічев, О.Іншаков, О.Воробйов, В.Андрущенко, М.Михальченко, В.Танчер, А.Ручка, Є.Самков, Є.Саленков, В.Мінікаєва), **соціально-психологічному** (Е.Фромм, Е.Ткачов, Б.Поршньов, Ю.Неймер, М.Кушнарйов, К.Павлиця), в **етичному** (М.Семенов, Ю.Патраболов, О.Первов, О.Батиров, Б.Кудашкін, О.Першин, Н.Гелашвілі,

В.Варивончик, О.Поршаков, І.Волков, Б.Порчхідзе, Є.Бистрицький) та інших аспектах.

Особливого значення набувають праці тих дослідників, які в процесі соціально-філософського аналізу використовують типізацію історичних форм соціальних зв'язків - відношення особистісної залежності, віри, вільного розвитку індивідуальності (І.Надольного, Л.Губерського, М.Мокляка, В.Андрущенко, М.Михальченка, В.Пазенка, Є.Головахи, І.Бойченка, В.Касьяна, В.Ярошівця, Ф.Рудича, Б.Новікова, Т.Ящук, В.Воловича та ін.).

Ціла низка наукових праць кінця 70-х - початку 80-х років присвячена критиці буржуазних концепцій авторитету. Зокрема, М.Кейзеров критично ставиться до поглядів французьких соціологів на проблему влади й авторитету (зокрема, А.Салерона, А.Турена, І.Обана, Ж.Шевальє, М.Альбека, Ф.Буріко, Ж.Бержерона, Ж.Бюрдо, М.Дюверже). Е.Ткачов розглядає концепції авторитету в працях К.Ясперса, Г.Гартмана, М.Вебера, Е.Фромма, Р.Штрохалю, Г.Хоманса.

Спроба тлумачення авторитету в соціально-психологічному аспекті була зроблена Ю.Стьопкіним, який виводить сутність цього соціального феномена із соціально-значущої діяльності, яка проявляється в ході спілкування з іншими людьми. Такий підхід є безперечно продуктивним, однак розгляд проблеми авторитету лише в соціально-психологічному аспекті не дозволяє автору теоретично розширити межі дослідження.

Правильно вирізняє факт існування окремих підходів до авторитету, що визначаються специфікою наукових предметів, Е.Ткачов. На його думку, для соціологічного підходу характерним є означення авторитету як суспільного, безособистісного відношення, що на рівні соціальної психології набуває особистісного змісту. Саме остання властивість авторитету означає здатність особи здійснювати ненасильницький, авторитетний вплив. Однак, слід зазначити, що механізм

нав'язування чужої волі, навіть у площині добровільно-усвідомленого, є також предметом політологічного дослідження. В соціологічному ж діапазоні авторитет - це, перш за все, визначена соціально-значуща позиція.

Розробка вищезазначених аспектів авторитету значно збагачує теоретичний потенціал "авторитетної проблематики", і її можна тлумачити як певний результат і процес накопичення соціально-філософських і соціологічних знань.

Однією із ключових проблем в теорії авторитету є проблема його сприйняття. Дуже часто вона тлумачиться як процес відповідності дій його суб'єкта суспільним нормам, цінностям та ідеалам. Так, Таускі вважає, що законність авторитету спирається на соціалізацію людини в нормативному порядку, що визначає обов'язки між позиціями та рівень активності однієї позиції щодо іншої, який іменують зоною сприймання. В цьому випадку якщо позиція авторитету сприймається поза зоною сприймання підлеглого, то вірогідність відмови останнього зростає, а якщо керівник і підлеглий мають ідентичні поняття щодо зони сприймання, то зростає вірогідність угоди.

Ряд досліджувачів (В.Комаров, М.Семенов, О.Батиров, В.Варивончик) звертається до конструювання "ідеального" авторитету, його "чистої теоретичної конструкції". При цьому вони обмежують авторитет тільки моральними функціями, підкреслюючи однозначно ненасильницький характер його впливу в суспільстві або окремому колективі. Ми вважаємо, що моральний авторитет може бути задіяний в соціальній організації суспільства тільки в органічному поєднанні із іншими видами авторитету - політичним, соціальним і т.д.

Великого значення в низці теоретичних осмислень набуває визначення форм взаємодії авторитету із суміжними категоріями. Скажімо, Г.Байков у своїй дисертації досліджує сутність авторитету методом "контент-аналізу", аналізуючи

біля 18 дефініцій авторитету шляхом означення в структурі предиката найбільш конкретних смислових елементів. Автор приходиться до висновку, що в багатьох із них наявні протиріччя, які пов'язані передусім з відсутністю означення розмежування авторитету із близькоспорідненими категоріями: "соціальне управління", "керівництво", "влада", "престиж", "лідер". Значну увагу цій проблемі приділяє М.Кейзеров, який уже в своїх ранніх працях підкреслює необхідність чіткого розмежування авторитету і влади, а також вивчення такого специфічного виду авторитету, як авторитет влади. До речі, аналізу понять "авторитет" та "влада" передують розробки теорії комунікації чи "комунікативної дії". Акцент на "комунікативному" аспекті влади й авторитету роблять Х.Арендт, Ю.Хабермас, М.Фуко, А.Гідденс.

Такі досить оригінальні теоретичні конструкції щодо існування категорії "авторитет влади" скоріше є гіпотетичними, вважають І.Кальной і К.Конте, для яких є великим сумнівом реальне існування істинного авторитету влади.

На співвідношення понять "авторитет" і "автономія" вказують Ю.Кисельов та Л.Павлов. Вони підкреслюють, що авторитет займає "полярне положення" відносно автономії.

Таким чином, авторитет як соціально-філософський феномен розглядається в існуючих наукових працях досить "аспектно" і здебільшого такі дослідження мають галузевий (етика, педагогіка, психологія) або конкретно-соціологічний характер. Численність і різноманітність характеристик авторитету, що визначаються задачами конкретних досліджень, відрізняються фрагментарним відтворенням цього соціального явища. Все більш зростаючий динамізм сучасного життя, його мінливість ініціюють соціально-філософське вивчення авторитету, аналіз передумов та чинників видозміни цього явища як форми та результату соціальних відносин між людьми,

теоретичне обґрунтування його ціннісного та владно-управлінського аспектів.

Об'єктом дослідження є феномен авторитету та його функції у суспільному житті.

Предметом дослідження є суспільствознавчі теорії і концепції (насамперед, соціально-філософські) визначення авторитету та його регулятивна роль в соціумі.

Гіпотеза дослідження: демократичні перетворення сучасного українського суспільства детермінують соціальне становлення авторитету. Суспільне значення системи "вплив - підпорядкування" знаходить своє відображення:

1) в ціннісному та владно-управлінському аспектах соціальних відносин;

2) в історико-соціальній наступності, збереженні та якісному оновленні (інновації) активних форм творчо-перетворюючого процесу;

3) в практичному вирішенні суб'єктами авторитету суспільних інтересів;

4) в легітимній оцінці результатів того чи іншого виду діяльності суб'єктів авторитету.

У своїй сукупності ці та інші основні позиції складають інтегруючий чинник соціальної сутності авторитету і оптимізації впровадження його функцій у суспільно-політичну практику.

Головна мета дослідження полягає в соціально-філософському обґрунтуванні сутності, структури та тенденції розвитку авторитету як міждисциплінарної наукової проблеми, виявленні чинників полівекторального та багаторівневого соціального прояву авторитету, розв'язанні протиріч його формування у соціумі та знаходженні наукових та емпіричних версій його оптимальної реалізації.

Визначена мета дослідження зумовила постановку та розв'язання таких **завдань**:

- дослідити процес історико-філософського переосмислення наявних та виникнення нових світоглядно-гуманістичних поглядів на державу та суспільство і обґрунтувати означення ними цілої множини методологічних підходів до проблеми авторитету;

- в теоретико-методологічному аспекті визначити систему понять та категорій, які узагальнюють конкретні знання про авторитет; розглянути ці поняття в площині теоретичного співвідношення і взаємодії;

- у соціально-філософському аспекті проаналізувати авторитет як а) соціальне явище, б) різновид соціальних відносин, в) системно-функціональне утворення, г) властивість соціального суб'єкта, д) вектор соціальної спрямованості;

- сформуувати цілісне поняття про авторитет;

- здійснити аналіз причин видозміни авторитету в соціумі і означити основні чинники його соціального становлення;

- визначити основні напрямки і засоби оптимальної реалізації функцій авторитету у сучасному суспільстві.

Наукова новизна дослідження. Дисертантом створена соціально-філософська концепція витлумачення авторитету як системи змістовно-ціннісних характеристик особистості, соціальних інституцій, що забезпечує їх вплив у різноманітних сферах суспільного життя через регулятивні механізми політики, моралі, науки, культури і т.д. Ця концепція дозволяє стверджувати, що:

- авторитет як результат розвитку особистості чи інституції, їх взаємозв'язку є складний історико-соціальний феномен, у якому сконцентровані певні якості (знання, досвід, воля, різноманітні здібності), які слугують підвалиною для владних та інших управлінських впливів в різних сферах життя суспільства;

- авторитет постає як поліфункціональна, різнорівнева, багатоваріантна, системо- та міжсистемоутворююча форма міжіндивідних відносин, що містить в собі об'єктивно зумов-

лені за інтенсивністю дії, впливово-упідлеглюючий та впливо-упідлеглений аспекти. Взаємодія останніх ґрунтується відповідно на домінуванні одного і на імпульсивно оцінному стимулюванні його іншим до оптимізації реалізації загальнолюдських потреб;

- поняття "авторитет" слугує ефективним методологічним інструментом аналізу та класифікації реальних та уявних авторитетів, розмежування авторитетності й авторитаризму, що уможлиблює вибудову ієрархії авторитетів, розкриття реальних механізмів створення й функціонування особистісних та суспільних авторитетів.

В дослідженні:

- всупереч поширеним науковим підходам до проблеми авторитету як тільки до соціальної властивості чи якості у соціальному довір'ї обґрунтовується теза щодо авторитету і як ознаки, і як форми та результату соціальної взаємодії, як соціального регулятора в соціумі;

- в гуманістичному та цивілізаційному аспектах з'ясовуються причини та варіанти актуалізації діяльнісного прояву авторитету, виявляються та типізуються його соціальний, моральний та політичний вектори;

- пропонується підхід до авторитету в соціальних вимірах авторитетного й авторитарного. При цьому векторальна спрямованість впливу авторитету аналізується на тлі історично-обумовленого декодування еволюційної дволанки "біологічне - соціальне";

- переосмислюється низка існуючих та формулюються нові версії щодо співвідношення наукових понять "влада" та "авторитет", "авторитет" та "управління", "авторитет" і "престиж", "авторитет" і "лідер" і перш за все з урахуванням сучасних умов розвитку суспільства. Автор критично переоцінює значення авторитету як феномена соціального наслідування, висуває власну інтерпретацію витлумачення авторите-

ту в площині співставлення консервативного та прогресивного, традиційного та інноваційного;

- виявляються об'єктивні та суб'єктивні засади авторитету, аналізуються рівні критеріїв для визначення суспільної цінності принципу авторитетності та науково презентується ієрархія суб'єктів авторитету;

- вперше обґрунтовується ідея синтезу ціннісних та онтологічних чинників щодо усвідомлення та соціального буття авторитету як комунікативної, діалогічно-онтологічної підвалини сучасного мінливо-конфліктогенного соціального довкілля;

- прослідковується динаміка зросту авторитету як соціального явища, головні передумови та фактори його видозміни в соціальних процесах, специфіка його прояву та реабілітація в структурі соціальних трансформацій. Актуалізуються моральні та ідеологічні засади авторитету.

В роботі обґрунтовуються положення про те, що:

- основними принципами формування й розвитку авторитету в соціальній організації суспільства є: самоусвідомлення і врахування суб'єктом авторитету соціальних умов, цілей історично-даного суспільства, що виражені в публічних нормах та установленнях; зростання теоретичного, абстрактно-потенційного начала (духовної потенції) суб'єкта авторитету в творчо-перетворюючий процес; володіння суб'єктом авторитету соціальним статусом, функціями, властивостями, а також апріорі - можливостями для соціальної реалізації особистісного модусу; соціальна легітимна оцінка ступеня авторитетності суб'єкта авторитету; біосоціальні параметри конкретної соціально-історичної спільності, що об'єктивізують феномен авторитету; диференціація соціального життя, або його системно-структурний розгляд як модифікаційного, динамічного метасередовища, як просторово-часового контексту для прояву і актуалізації авторитету; діалектика співвідношення раціонального та ірраціонального в моделюванні

соціальної ієрархічності; реалізація соціальних, "пізнавальних" механізмів у функціонуванні авторитету як системи, які б: а) виявляли феномен "успішності" в контексті тимчасовості соціального буття; б) стримували синдром "первинної достатності"; в) декодували соціально-політичну "анклавність" певних, все більш автономізуючих, суб'єктів авторитету.

- всеохоплююча історико-соціальна диференціація (розподіл праці тощо) породжує тотальну субординацію в усіх сферах суспільного буття. Це зумовлює історично усталене функціонування авторитету як провідного соціального мотиватора та регулятора міжіндивідних відносин, які утворюються й еволюціонують на підґрунті імперативів впливу та підпорядкування, необхідності концептуального продукування соціальних регламентацій;

- у процесі реалізації й розвитку авторитету відбиваються усвідомлення суспільних інтересів, творення ієрархії та системи соціальних позицій, означається активність чи пасивність (іноді прихована) його суб'єктів. В кінцевому підсумку, в такій соціальній дії здійснюється взаємний вплив авторитетного і соціально-політичного й економічного. Причому дія авторитету - не тільки активне конструююче спрямування на соціум, але й означення сталої або видозмінної активності соціальних суб'єктів. Зона соціального прояву авторитету окреслюється перш за все межами соціально-політичного та моральнісного.

Методологічна основа дослідження.

Значущою теоретико-методологічною засадою створення соціально-філософської теорії авторитету є діалектичне поєднання принципів ретроспективи і перспективи. Цей метод набуває істотного значення в процесі дослідження авторитету в контексті історичного розвитку суспільства, соціально-філософських вчень. Використовуючи солідний текстологічний та

аналітичний матеріал, накопичений історичною емпірією й філософсько-соціологічною думкою про авторитет, можна прослідкувати еволюцію підходів до цієї проблеми, виявити в них загальне та особливе, осмислити й теоретично узагальнити концептуальні соціально-філософські парадигми.

Багатофакторний підхід до дослідження соціуму дозволяє заглибитись в природу авторитету, визначити його місце та роль в суспільстві, зрозуміти глибинні витoki детермінації його переходу від природного до переважно соціального свого стану.

Компаративність дослідження означає авторитет як соціальний феномен, що, функціонуючи як історико-усталена, константна і водночас динамічна система, відтворює конкретно-історичний інноваційно-творчий потенціал будь-якої суспільної групи (спільноти), який "консервує" минуле, формується в теперішньому, а його реалізація здійснюється у найближчому майбутньому.

Соціальні величини у сучасному суспільстві вимагають оптимізації методу градування, який би дозволив у практичній повсякденності отримати розумне співвідношення між матеріальним і моральним, авторитетним та авторитарним. Такий підхід дозволяє оптимізувати соціальну взаємодію в площинах бажаного та реального.

Автор у своєму дослідженні застосовує системний метод. Це торкається передусім структурно-функціонального аналізу авторитету, що базується на поняттях системо-структури, системо-функцій, цілей, закладених в системо-конструкції, з точки зору перспективи окремого індивідуума або групи як суб'єктів авторитету, і далі - докільля (метасистеми), для якого вони теж виступають системами.

Безумовний інтерес щодо дослідження авторитету набуває принцип пасіонарності, який розвиває Л.Гумільов у зв'язку з обґрунтуванням теорії етногенезу. Джерелом активної енергії

індивіда слугують так звані пасіонарні здатності, що детермінують "антиінстинктивну" поведінку носія енергії волі, а в подальшому суб'єкта авторитету. На тлі дезадаптаційності виникають різноманітні форми соціальної анемії, відчуження (політичні, ідеологічні та інші потрясіння). Отже, завдяки принципові пасіонарності - цього енергетичного відображення соціального дисбалансу - можна чітко прослідкувати видозміну (трансформацію) форм авторитету, динаміку його впливу на соціум.

Теоретична й практична значущість роботи. Результати дослідження проблеми авторитету набувають важливого значення в контексті соціального мотивування принципу інноватизації суспільства. Гуманістична функція авторитету як провідного соціального мотиватора недостатньо усвідомлюється в сучасних умовах. Як свідчить практика сьогодення, результати діяльності особистості інтерпретуються передусім у контексті "тимчасового успіху", а не як гарант досягнення статусу суб'єкта суспільного авторитету. За цих умов нереалізований особистісний потенціал може обернутися суспільною відчуженістю, антиавторитетністю, апатією. Саме актуалізація принципу авторитету об'єктивно детермінує необхідність кардинальних змін у суспільстві.

Результати наукового дослідження можуть бути використані у розбудові та структурі оптимальних моделей соціальної поведінки, подоланні конформуючої схеми індивідуального та державного буття. Продуктивність застосування принципу авторитету детермінує розвиток соціокультурних інновацій, максимальне використання (розблокування) природних потенцій людини, синтез ціннісно-унаслідкованого або нормативного, соціально-варіативного та прогнозованого. Дисертант пропонує ряд рекомендацій щодо оптимізації реалізації авторитетного та авторитарного спрямування авторитету як соціального феномена, зокрема, стосовно умов соціальної трансформації та соціальної невизначеності.

Для практичних цілей соціально-філософський аналіз авторитету набуває великого значення у фокусі, зокрема:

- діяльнісного стану соціальних структур (передусім у стані їх нестабільності), де соціальні прояви авторитетного можуть бути адаптовані до конкретної соціально-політичної ситуації;

- реалізації соціально-політичних функцій його суб'єктами (перш за все політичними діячами, лідерами), що дасть змогу означити найбільш оптимальні варіанти їх програм та моделі подальшої суспільної діяльності;

- міжіндивідних та соціально-політичних конфліктів для визначення соціальних версій їх вирішення та знаходження компромісів.

Результати дослідження можуть слугувати теоретичною підвалиною для проведення конкретних соціологічних досліджень щодо визначення рейтингу популярності, впливу тих чи інших персоналій, політичних партій, громадських організацій; вивчення громадської думки з метою оптимізації процесу державотворення в Україні.

Апробація дисертаційного дослідження. Основний зміст дисертації міститься в індивідуальній монографії "Феномен авторитету: соціально-філософська гіпотеза структурирования и моделирования в истории и теории" [Київ, 1996]; у наукових статтях (див. с. 40-42). Основні положення дисертаційного дослідження доповідались пошукувачем на II науковому філософському конгресі України в м.Києві "Філософія і культура" (червень 1995 р.), на наукових міжнародних конференціях та семінарах у м.Москві "Проблемы социального и духовного возрождения села на современном этапе" (жовтень 1991 р.); м.Києві "Творчість. Культура. Гуманізм" (жовтень 1993 р.) та "Людина і духовність" (травень 1996 р.); м.Харкові "Особистість та суспільство" (листопад 1995 р.); у м.Чернівці "Актуальні проблеми провінціології на сучасному

етапі" (листопад 1996); на наукових Всеукраїнських конференціях в м.Черкаси "Проблеми сім'ї в умовах переходу до ринкових відносин" (лютий 1995 р.) і "Формування національно свідомої особистості як один із пріоритетів сучасної освіти" (жовтень 1995 р.); у м.Запоріжжі "Сучасна криза суспільства і шляхи її подолання" (квітень 1995 р.); у м.Києві "Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави" (травень 1995 р.) та ін.

Ряд висновків та положень дисертації було використано в аналітичних розробках та пропозиціях в контексті наукових проблем розбудови державності України (Див.: Уряду України. Президенту, законодавчій, виконавчій владі // Аналітичні розробки, пропозицій наукових та практичних працівників. - К., 1996. - Т. 5).

Дисертація обговорювалася на засіданні кафедри філософії гуманітарних наук Київського університету імені Тараса Шевченка (1996, 1997).

Структура дисертації. Відповідно до мети, означених завдань та логіки дослідження дисертація складається із вступу, чотирьох розділів, а саме:

I. Феномен авторитету в соціально-філософській інтерпретації.

1.1. Історико-філософське осмислення авторитету в розвитку наукової думки про державу та суспільство.

1.2. Акцентуація проблеми авторитету в новітніх наукових концептах "авторитарного" та "антиавторитарного".

II. Природа та соціальна сутність авторитету.

2.1. Методолого-світоглядні засади соціально-філософського виміру авторитету.

2.2. Авторитет як системно-функціональне утворення: проблеми структури й детермінації.

III. Авторитет в процесі соціальної мотивації і регуляції суспільних відносин.

3.1. Актуалізація авторитету в історико-процесуальному просторі.

3.2. Соціальна мотивація механізму творення авторитету в суспільстві.

3.3. Авторитет як форма та результат соціальної взаємодії.

IV. Домінантні вектори оптимізації авторитету в нових соціальних реаліях.

4.1. Головні передумови та чинники видозміни авторитету в сучасному соціальному довіллі.

4.2. Специфіка прояву авторитету в структурі соціальних трансформацій.

4.3. Реабілітація принципу авторитету в умовах демократизації українського суспільства

та висновків.

Перелік використаної літератури охоплює 240 найменувань.

II. ГОЛОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ.

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми, дається характеристика ступеня її дослідженості, визначаються мета, завдання, об'єкт і предмет дослідження, означаються його теоретична та методологічна основи, викладаються наукова гіпотеза, новизна, теоретична та практична значущість роботи і апробованість її результатів.

Зміст **першого розділу** дисертації зумовлений науковим пошуком та актуалізацією феномена авторитету в основних тенденціях соціально-філософської думки. Розкриваються особливості соціально-філософської інтерпретації авторитету, що окреслюють його становлення як соціального феномена в контексті історико-процесуального простору, як складного, динамічного й багатогранного поступу людської цивілізації.

Відзначається, що перші абрис авторитету як реальної інституції регулювання соціальних відносин означаються в теоріях і практиці різних регіонів рабовласницького світу. Класичним історичним прикладом поєднання елементів реальної дійсності і міфологічного простору постає давньогрецьке суспільство. В ньому міф як уособлення природних явищ і як уособлення людської свободи слугує свого роду імперативною моделлю для відповідного узгодження людських відносин. Причому такі відносини освячуються найвищим авторитетом і божественною санкцією.

Далі підкреслюється, що на певній стадії розвитку теорії і соціальної практики стає очевидним, що людина є безпосередньою причиною вчинку, а це означає, що саме вона може розглядатися в теоретичній площині як основний, домінуючий суб'єкт авторитету. Але спроба усвідомити мотивацію якоїсь конкретної лінії поведінки в межах епізодичного вчинку порушує необхідність зрозуміти і окреслити співвідношення добровільного і вимушеного, свідомого і невідомого, об'єктивного і суб'єктивного, тобто з'ясувати, якою мірою саме людина як носій авторитету свідомо і добровільно є творцем (причиною) певної суспільної дії. Ці важливі для визначення природи авторитетних відносин питання досить чітко поставлені в працях Платона та Арістотеля.

В розділі розглядаються особливості давньокитайської традиції, яка в цілому була зорієнтована на соціальний порядок та етичне самовдосконалення суб'єкта авторитету при сталому адміністративному регулюванні, котре практично ніколи не бралось під сумнів. Ця традиція зародилася і почала розвиватися в контексті становлення китайської соціокультурної моделі, яка була "презентована" доктриною конфуціанства.

Вказується, що своєрідним імпульсом в подальшому розвитку соціально-філософських ідей щодо проблеми авторитету та її витлумачення слугує комплекс принципів, орієн-

тацій і установлень, ініційований концепціями "природного стану", "природного права" і "суспільного договору" XVII-XVIII століть і, пройшовши в своїй еволюції цілу низку етапів, більш менш чітко сформувався в кінці XIX - початку XX століть. Загальна схема інтерпретації авторитету тут в цілому така, як і в концепції співвідношення передполітичного (міфологічного) і державного (полісного) стану суспільства в стародавні часи. В "природному стані" визнається тільки суспільний авторитет, коли народ є основним джерелом і монополічним власником верховної влади. Теоретико-ідеологічна спрямованість концепції "суспільного договору" відтворює корпоративно організований, імперативний характер державної влади, а отже наявність політичного авторитету. При цьому вже проглядаються риси соціально-класової природи авторитету, його функціонально-діяльнісна сутність. Держава і суспільство виступають в такій концепції у двох аспектах:

1) в генетичному (державна виникає пізніше суспільства і на його основі);

2) у функціональному (державна є формою політичної організації і функціонування суспільства).

В цьому контексті закономірно окреслюється нагальна потреба аргументувати всі соціально-політичні явища, в тому числі авторитет, з точки зору політичної доцільності. Найбільш виразні приклади обґрунтування проблеми авторитету містяться в теоріях Гоббса, Спінози, Локка, Монтеск'є, Гольбаха, Руссо, а також Джефферсона.

В розділі звертається увага на те, що, досліджуючи у соціально-філософському вимірі форми функціонального прояву принципу авторитету і авторитетних відносин, не можна обійти питання про виникнення подібного феномена - цієї здатності розумного впливу усвідомленого підкорення, причини та способи його дії. Вочевидь, найбільш глобально, з філософсько-діалектичних позицій підходить до розгляду

проблеми авторитету, його природи і сутності Гегель. Мірою свого соціального визрівання людина виходить на нові рубежі своєї свободи і усвідомленого відношення до навколишнього світу. В результаті змінюються суспільні потреби, інтереси, установлення, динамізується ставлення до системи авторитетів. Але навіть беручи до уваги цю індивідуальну еволюцію, розмірковує Гегель, індивід не може остаточно звільнитися від впливу зовнішніх авторитетів, та й не повинен цього робити, бо "свобода в мисленні не є свободою без авторитетів". Таким чином, вільний саморозвиток духа виступає для людини єдиним авторитетом, це означає: якщо й існує для індивіда достеменний авторитет, то це вільний розвиток самого індивіда в контексті всієї еволюції людського суспільства.

Дисертант також відмічає, що в процесі становлення і подальшого розвитку соціально-філософської і соціально-політичної думки, а також соціально-політичної практики, що надає останній "вихідний матеріал", нагальною потребою є диференціація таких понять як "авторитарне", "авторитетне" та "антиавторитарне". Зважаючи на це, в розділі означається ніцшеанська аргументація природи авторитарного і авторитетного у сферах індивідуального, громадянського та державного. Ніцше визнає, що практично за умови повної соціальної варіативності інституція духовного чи морального авторитету константна у свідомості людини. Причому суспільство імпліковано містить в собі "творчі потенції" для знаходження аргументів, які виправдовують його соціально-інертний стан по відношенню до авторитетів. В цьому контексті відзначається, що аналогічні погляди, історично започатковані ще Ф.Аквінським ("пасивна матерія" та "ієрархія форм"), згодом стають властивими багатьом теоретикам елітизму - Г.Мосці, В.Парето, Г.Лассуелу, Е.Ледереру, Л.Бодену, І.Бернхему та ін.

В розділі акцентується увага на розмежуванні ніцшеанства та анархізму, які за своїми соціальними і політико-правовими принципами, ідеями і поглядами виступають антиподами. Антиавторитаристська парадигма стає домінуючою у поглядах У.Годвіна, М.Штірнера, П.Прудона. Ідеї останніх знайшли своє гармонійне втілення в складному і пересіченому анархістському вченні М.Бакуніна. Він, подібно до інших анархістів, підтримує ідею про згубний вплив влади на моральний стан суспільства в цілому і на офіційних осіб зокрема. Для індивідуума існує чітка об'єктивно зумовлена потреба зважати на певну систему взаємовідносин, де кожний має рахуватися з волею іншого з причини співпідкорення і дисципліни в контексті історичної диференціації праці. Все це, за Бакуніним, засвідчує державу як найбільше соціальне зло. При цьому звертається увага на шкідливість будь-якої формальної розбудови як стимулу для автономного зростання політичного авторитету і нестримної його трансформації в авторитарність.

Досить вагомої теоретичної обґрунтації проблема авторитету і влади набуває у вченні відомого мислителя-анархіста О.Борового. Витлумачення феноменів влади і авторитету постає тут в соціально-психологічному ракурсі, а видозміна цих форм окреслюється залежно від рівня розвитку суспільства та стану громадської свідомості.

В розділі розглядається роль Ф.Енгельса у становленні проблеми авторитету, зокрема, аналізується його полемічна стаття "Про авторитет", де розкривається сутність цього явища, його економічні, соціально-політичні детермінанти з діалектико-матеріалістичних позицій. Такий підхід до авторитету співставляється із теоріями Г.Плеханова, О.Богданова.

Підкреслюється, що досить важливим моментом в аналізі соціально-філософських інтерпретацій авторитету є поле-

міка В.Леніна і М.Михайловського щодо ролі народних мас і видатних особистостей в історії.

Значна увага в розділі приділена ідеям західних дослідників щодо специфічних форм підкорення, визначення меж індивідуальної і суспільної свободи, відчуження та ієрархізації як властивих рис соціального і духовного життя "масового суспільства".

Аналізується досить поширена і водночас суперечна психоаналітична теорія З.Фрейда, в межах якої йдеться, зокрема, про структуру психіки людини в її онтогенетичному розвитку, про внутрішні конфлікти і захисні механізми особи в умовах соціокультурного середовища. Ця теорія торкається глибинних витоків та внутрішньо-прихованих причин виникнення феномена авторитету в контексті цілісної моделі взаємовідносин індивіда і суспільства, що не підвладні минуцості окремих соціально-економічних фрагментів.

Значне місце в роботі відводиться міркуванням Е.Фромма, Ф.Хайєка, М.Вебера. Зокрема, Фромм вказує на доцільність реалізації індивідом принципу "позитивної свободи", тобто вибору в складній авторитарно-авторитетній структурі певної ніші для утвердження і легітимації свого авторитету. Провідний австрійський політолог та економіст Ф.Хайєк, досліджуючи передумови і наслідки дії двох альтернативних векторів соціальної спрямованості авторитету в політичному просторі - лібералізму і тоталітаризму, доводить, що централізовані державні системи, які ведуть до моральної деградації спільноти і нівелюють індивідуальну і суспільну свободу, є соціально неспроможними утвореннями. М.Вебер, створюючи ідеальну конструкцію цілераціональної соціальної дії, торкається питання легітимного панування і окреслює в останньому три основних типи: легальний, традиційний і харизматичний.

Далі проблема авторитету розглядається у контексті теорій представників соціальної (Т.Парсонс і його послідов-

ники) та організаційної (Х.Боем, К.Таускі, М.Фоллет) теорій. Авторитет витлумачується тут в аспектах управлінської та владної інституційних сфер.

В першому розділі дисертант істотну увагу приділяє розгляду вітчизняної філософської літератури, зокрема, тих праць, в яких авторитет постає у сфері реалізації загальнолюдських цінностей та владно-управлінських відносин соціокультурним чинником (М.Драгоманов, М.Грушевський, В.Липинський, Д.Донцов, І.Лисяк-Рудницький).

На думку М.Драгоманова, політична діяльність і боротьба повинні бути засновані на моральному підґрунті. Учений, спираючись на соціально-філософські теорії К.Маркса, Ф.Лассаля, О.Конта, Г.Спенсера, схиляється все ж до принципу еволюціонізму та теоретично обґрунтовує формулу людської мети жити по своїй волі. Сфера спілкування людей, за Драгомановим, передбачає не вертикальне співвідношення типу "суб'єкт - об'єкт", а відношення горизонтальне, діалогічне, що спрямоване на порозуміння учасників діалогу, на свідоме ставлення до його здібностей, віру в авторитет.

Проблема авторитету засвідчується у теоретичних роздумах М.Грушевського, який зазначає, що авторитет як один із різновидів суспільної взаємодії репрезентує державу, що впливає на громаду і відображає її бажання; видатних особистостей, що діють в історії; національну інтелігенцію, в якій засвідчується загальнонародне.

Досить суттєвою для витлумачення проблеми авторитету є концепція В.Липинського щодо провідної ролі національної аристократії та певної персоналії в розвитку тієї чи іншої нації. Розуміння авторитету у нього органічно пов'язане із спільним інтересом, спільною традицією, спільною культурою і однією власною політичною лінією.

В ідеях Д.Донцова принцип авторитету набуває авторитарного спрямування, зокрема, коли йдеться про право сильного реалізовувати свої ідеали через насильство.

Протилежної точки зору щодо авторитарного творення суспільної ідеології в цілому і національної зокрема дотримується І.Лисяк-Рудницький. Він виступає за визнання традиційних ідеалів, використання "традиційного духовного добра". Водночас вчений акцентує увагу на духовних та ціннісних засадах в сфері державного управління та політико-владних відносин.

На основі значного масиву текстологічного й аналітичного матеріалу, накопиченого історією соціально-філософської думки щодо проблеми авторитету, а також розгляду останнього у контексті еволюції підходів до держави та суспільства з тих чи інших тематико-наукових засад, дисертантом робиться висновок про необхідність соціально-філософського обґрунтування феномена авторитету, його соціальної природи.

У **другому розділі** йдеться про репрезентацію авторитету як складного соціоінтегрального феномена. Відзначається, що його становлення, розвиток і трансформація безпосередньо пов'язані з появою, розширенням і видозміною сфери свідомої цілепокладаючої діяльності людського суспільства по освоєнню і перетворенню природнього середовища, удосконаленню свого соціального буття. В "авторитетному просторі" індивід не лише здійснює особливий вимір соціуму, а й задовольняє духовну потребу в моральності свого буття, яке сприяє його самореалізації. Вікові абриси соціально-філософських систем і теорій окреслюють в межах різноманітних цивілізацій матеріального світу планети царини моральних і культурних цінностей, реально існуючі раціональні та ірраціональні системно-інституціональні структури, константи повсякденного життєвого світу, витоки загальних механізмів,

способів упорядкування людського буття, детермінанти форм соціального спілкування. Чільне місце в цьому рядові належить проблемі авторитету, що й означає її "одвічність".

Доводиться, що власне питання про утвердження соціальних властивостей людини як родової істоти, маючи глибинний філософський смисл, засвідчує в теоретико-методологічній площині нагальність потреби розгляду феномена авторитету перш за все у соціально-філософському аспекті. Провідною проблемою тут є з'ясування притаманних авторитетові внутрішніх суперечностей, а також мислеформальне осягнення закономірностей розвитку і заміщення одних історично обумовлених його функцій і якостей іншими. Варто зазначити наявність діалектичного зв'язку між конкретним змістом авторитету в соціальному контексті певних історичних фрагментів і його універсально-загальним виміром. Авторитет актуалізується не лише як комунікативна, діалогічно-онтологічна підвалина суспільства. Він становить той особливий, єдино можливий простір морально-практичних вчинків індивіда, де останній, власне, й життєдіє, відповідально чи безвідповідально. Істотним моментом в пізнанні витоків авторитету (і як властивості його суб'єктів, і як різновиду суспільних відносин) логічно виступає диференційований аналіз генезиса соціальності і духовності суспільства в його історико-культурному поступові.

В розділі акцентується увага на біосоціальних параметрах авторитету, який, як і безліч інших соціальних феноменів, репродукується культурологічним зростом суспільства. Включаючись (свідомо чи несвідомо) в суспільне буття, окремий індивід залишається водночас в біосферному доквіллі. Це означає, що інстинкти (версію їх диференціації запропонував, зокрема, Мак-Даугол) первісної істоти, які мотивують рефлексивно-діяльнісні акти добування їжі, пошуку одягу і житла, невідомлена стадна реактивність, безпосередність репро-

дукуються тепер в усвідомлених адекватних формах соціального авторитету як мотиватори оречевлення незмінного біосередовища. Сучасна людина співорганізовується з подібними до себе в суспільні інституції, демонструє діяльнісну творчо перетворюючу орієнтованість, але стало базується у своїй індивідуальній і колективній поведінці, поряд із соціальними, на означених першопричинних витоках свого існування. Особа залучається до системи матеріального виробництва, дотримується відповідних суспільних норм, продукованих умовами цього виробництва, - і все це данина усвідомленому (в усякому разі, так має бути) визнанню біоформальних засад суспільства, а значить і авторитету як його соціального феномена. Різні соціально-економічні формації, що слугують своєрідним дороговказом на шляху просування земної цивілізації до нових просторово-часових рубежів, фіксують на тому чи іншому історичному відтинку рівень розвитку продуктивних сил, привносять безліч нюансів і відмінностей у зміст біосоціальної природи індивіда, адекватних його діяльності форм авторитету, змінюючи при цьому їх сутність і формуючи систему акцентуацій в соціально-біологічній дволанці "авторитетність - авторитарність".

Дисертант стверджує, що авторитет - це соціальне утворення, яке фундується на біосоціальній природі індивіда. Тільки розуміння єдності і суперечності біологічного і соціального, з перевагою останнього, дає можливість в діалектико-матеріалістичній площині з'ясувати роль вищепозначеного співвідношення у соціальному зрості авторитету.

Підкреслюється, що розкриття і конкретизація сутності авторитету потребують виявлення зовнішнього і внутрішнього мотивування, зрівноважування суперечностей цього суспільного явища у будь-якому довільному контексті соціального, пізнання всезагальних, провідних ознак, способів зв'язків і регуляцій його елементів, а також уясування його субстанції.

Останню означають суспільні відносини, котрі опосередковують стосунки вихідних порядків, що встановлюються між індивідом та біосоціодовкіллям, причому опосередкування у цьому випадку здійснюється неодмінно історико-компаративно. Відтак, за своєю субстанцією авторитет репрезентує певну систему соціальних відносин, які вирізняються не лише деяким системним порядком (авторитет - не просто відношення, а відношення відношень), але й особливим характером. Вказується на просторово-часову сталість авторитету, яку цілком виправдано можна інтерпретувати у вигляді історично незмінних (відносно) цивілізаційних суспільних відносин. Тобто мова йде про такі соціальні елементи в історичному поступові, які зберігаються і консервуються у просторі - часі при переході соціуму із одного стану в інший.

В розділі виокремлюються положення, що є базовими для визначення сутності авторитету. Зокрема, йдеться про те, що сутність авторитету в соціальній організації - це взаємодія соціальних об'єкта і суб'єкта, яка відтворює всвідомлено-діяльнісне відношення останнього до основних вимог суспільства. Це також соціальні критерії оцінок якості суб'єктивної діяльності, що визначають ступінь оптимальності авторитетних відносин в соціальній системі "суб'єкт - об'єкт". Авторитет є мірою реалізації соціальних ідеалів в економічній, політичній, духовно-ідеологічній, національній, родинно-побутовій та інших сферах. Тому його сутність віддзеркалює основні протиріччя між об'єктивно необхідним - існуванням соціальних ідеалів, прагнень, і суб'єктивним - матеріалізацією і реалізацією цих ідеалів і прагнень.

Значна увага в розділі приділена розкриттю об'єктивних та суб'єктивних засад авторитету. З розвитком онтологічних засад соціуму, підвищенням інноваційних вимог до індивідуума з боку суспільства об'єктивно детермінується природна правомірність, неповторність і винятковість суб'єктів авто-

ритету. Процес творення останніх в режимі корпоративності (на певному історичному рубежі - це привілей обмеженої меншості: еліти), переміщується в сферу легального, коли з'являється можливість для кожного індивіда стати носієм авторитету. В цьому випадку (враховуємо, що об'єктивно навряд чи можна бути всім однаково авторитетними) відбувається трансформація одночасно зростаючих (кількісно) суб'єктів авторитету з паралельним збереженням їх ієрархії. Якщо навіть теоретично припустити наявність певної моделі, яка б давала шанс кожному індивідові стати суб'єктом авторитету, то неможливо, в кінцевому рахунку, визнати той факт, що всі люди будуть підготовлені за допомогою апріорі зафіксованого способу реагування до майбутніх альтернативних рішень, до конкретних і принципово непередбачених соціальних ситуацій. Тут важливу роль мусить відіграти власний, особистісний потенціал конкретного індивіда. Мають бути задіяні в цілісний процес діяльності і спосіб мислення, і ступінь свідомого звільнення себе від біологічних, безпосередніх установлень. Така диференційність зберігається повсюдно: і в історичних "випадковостях", і в індивідуальних "імпульсах", і в сфері інституційного і персонального управління людською активністю.

Суб'єктивні засади авторитету окреслюються інтенціональним простором суб'єктивного життя і передбачають цілковито особистісне сприйняття суспільних вимог і нормотворень, поліваріантність поведінки суб'єкта авторитету, що ґрунтується на самовсвідомленні своєї соціальної ролі, компетенції або свого статусу, волі, обов'язку, інтересу та інших суб'єктивних компонентів. Причому авторитет, в контексті об'єктивних вимог, з боку суспільства виступає актуалітетом, критерієм необхідності, імперативності в актах поведінки людей.

Значне місце в розділі відводиться питанням про співвідношення авторитету і соціального наслідування, авторитету та консервативного й прогресивного.

Нарешті, авторитет аналізується як системно-функціональне утворення, означаються його функції, а саме: системоутворювальна, лімітативна, регенеративна та ін.

У третьому розділі актуалізуються концептуальні парадигми про місце та роль авторитету у процесі соціальної мотивації та регуляції суспільних відносин. Підкреслюється, що авторитет в поступі та розвитку соціальних відносин постає, перш за все, регулятором суспільних дій і тісно споріднюється із сукупністю узагальнюючих суспільних потреб та інтересів, що ініціюють цілісний діяльнісний процес в тому чи іншому державному устрої. Причому така спорідненість у просторі-часі є незмінною, оскільки глибинна її сутність зводиться до актуалізації певної суми індивідуальних прагнень, бажань, уподобань, домагань, які, в кінцевому підсумку, є рушійними силами духовної сутності людини. Дія регулятивних механізмів авторитету сприяє функціонуванню суспільства як цілісної системи. Авторитет як соціальний феномен містить у своїй структурі цілу множину взаємопов'язаних між собою елементів, які, реалізуючись у дволанці "вплив - упідлегленість", суспільно акцентують такі його ознаки як управлінська, нормативна, інформативна, інтегративна, комунікативна та ін. У своїй сукупності вищепозначені ознаки авторитету засвідчують його соціальну дію як ненасильницький, загально визнаний (легітимний) упідлеглюючий вплив, а також розкривають сутність авторитету в історико-соціальному аспекті під кутом зору відтворення ним суто соціальної функції, об'єктивної соціальної ролі в життєдіяльності певного соціуму.

В розділі розвивається ідея щодо актуалізації авторитету в історико-соціальному просторі. Дисертант виходить із

методологічної передумови про те, що розвиток потреб, інтересів і цінностей, ступінь їх реалізації у процесі суспільного поділу праці впродовж всієї лінії історичного часу відтак не знищує ієрархію фундаментальних та актуальних структур складнозорованої авторитетно-соціальної системи, а навпаки - веде до ускладнення субординаційних, авторитетно-авторитарних зв'язків.

Далі в дисертації в аспекті соціальної мотивації аналізується механізм творення авторитету в суспільстві. Відзначається, що цей соціальний феномен постає інтегральною, узагальненою соціокультурною характеристикою соціуму, що навіть в межах одиначної конкретно-історичної суспільної системи є складною, внутрішньо-диференційованою у своєму змісті ціннісною ознакою.

В аспекті авторитетного, де адекватно відтворене моральне та духовне існування суспільства й людини, під кутом зору об'єктивного смислоутворення й утвердження в ньому моральних властивостей, виокремлюються три якісних рівня.

По-перше, реальні суспільні та соціально-політичні процеси містять в собі явища, які за своїм ціннісним змістом квазіморальні, тобто якість моральності існує в них суто формально, уявно. Це так звані "публічні" авторитети. В цьому випадку особливо важливо враховувати, на якому соціальному тлі (публіки, маси чи народу) утворюється авторитет. Чим більш незрілий такий безпосередній "фон", тим менш реальний та істинний авторитет. Найістотношою ознакою квазіавторитетності є те, що "авторитетна норма" слугує функцією інструменту спілкування, сприяючи забезпеченню соціальної стабільності групи або спільноти незалежно від рівня ціннісного та усвідомленого. Поняття авторитету тут є суто умовним, адже висхідними презентуються формальні ознаки добровільності й нормативності.

По-друге, в соціальній емпірії може бути вирізнений такий якісний рівень авторитетності, який репрезентований природними для конкретної соціально-політичної системи способами взаємодії людей. Він може бути визначений як історично та соціально необхідний рівень авторитетності. Характерна ознака такого "соціального авторитету" проявляється своєю повною мірою в соціальній зумовленості моралі, тобто відтворюється в процесі узгодження різноманітних інтересів індивідів і спільнот. В контексті моральнісного розвитку суспільства, безпосередньої життєвої практики цей рівень авторитетності виходить за межі предмету спеціального теоретичного дослідження з боку громадської думки. Такий рівень детермінується соціальним законом поділу праці та її кооперування - тобто об'єктивним чинником, і "морально зобов'язаний" слугувати оцінним критерієм для виявлення першочергового й найістотнішого, другорядного та помилкового у суспільних вчинках та явищах, які спираються перш за все на раціоналістичні, традиційно нормоутворення. Цей рівень авторитетності потенційно найбільш ефективний, адже авторитет, становлячи собою соціально спрямований вектор, чітко позначає динаміку масової свідомості, яка визначається конфліктами вибору між імперативними позаособистісними вимогами "ідеальної" моралі та практичними нормами поведінки індивідів.

По-третє, ситуація "внутрішнього конфлікту" самої особистості, яка продукується соціально-ситуативною поведінкою, прагматичною діяльністю та довільністю життєвого вибору й добровільністю визнання якихось регламентацій відповідальності, конститує інноваційний рівень авторитетності. Останній апробується в спільноті як результат певної соціальної "трансгресії", або виходу конкретного поведінкового акту за межі стереотипно усталеного, доцільного. Процес утворення нових авторитетів (особливо в соціально-транс-

формаційній царині суспільних установок) виступає синонімом заперечення, ревізування або руйнації традиційних норм поведінки, а з іншого - "атестує" суспільство як моральну систему, що мінімізує (чи навіть нівелює або максималізує) гармонізацію інноваційного й консервативного.

В розділі досліджуються різні прояви сурогатії авторитету. В контексті нестабільного стану суспільства означаються так звані "активні особистісні системи", які, спекуюючи на життєвопрактичному світосприйнятті значної частини соціального загалу та спираючись на такі моделі мислеформи й суспільної дії як авантюризм, уявна рішучість, маніпулятивність, суперпрагматичність, синдром "первинної достатності" тощо, намагаються створити враження носіїв істинного авторитету. Помилкова (іноді, на жаль, об'єктивно спричинена) орієнтація більшості людей на суто матеріальний вимір соціального довкілля слугує спонукальним чинником формування та утвердження "фрагментарних", "одномірних", "безумовних" авторитетів, морально-етична цінність яких практично знівельована, а їх тимчасовий статус в контексті простору-часу є сумнівним гарантом оптимізації суспільних відносин.

З іншого боку, підкреслюється, що сучасне соціальне середовище у своєму мінливому відтворенні дає кожному індивідові шанс реалізувати свою унікальність, неповторність, адже життєвий світ є виснуванням звершень та подій індивідуального життя і водночас стає їх постійною передумовою. Отож у загальному вигляді межа життєвого світу збігається з межею відповідальності особи у своєму бутті. Таким чином, самореалізація, її синтезування з нормативними засадами комунікативної спільноти відображені, насамперед, в самопідтримуючих особистісних орієнтаціях, що вільні від авторитарних "фантомів" минулого та розтиражованих стереотипів теперішнього.

Відзначається, що авторитет, функціонуючи у суспільстві, позначає перш за все двоєдиний процес соціальної взаємодії: вплив - упідлегленість (наслідування). Розвиток цього процесу здійснюється в кількісних та оцінних межах і декодується в нормах, що проявляються в специфіко-соціальних формах: правилах поведінки та взаємовідносинах людей. Суспільно-легітимне визначення цих норм-правил як законів розвитку й функціонування соціальної системи надає останній звісну спрямованість в еволюційному русі, застерігає від ентропійних, асистемних проявів. Це досягається завдяки інформаційній природі авторитету, що оперує в нормативному аспекті не як сліпа необхідність, а як усвідомлена соціально-санкціонована форма міжіндивідних відносин.

Дисертант означає, що авторитетний вплив в загальних рисах засвідчується як об'єктивно зумовлена матеріальними та духовними потребами життєдіяльності соціальної організації, цілеспрямована, в міру інтенсивна дія ведучого суб'єкта, що підпорядковує об'єкт та визначає мотиваційні та організаційні детермінанти соціальної поведінки останнього. Відзначається варіативність характеру такого впливу. Авторитет може презентуватись у соціумі як властивість його суб'єктів здійснювати ненасильницький вплив і як власна форма такого впливу (у вигляді діалектичного процесу "вплив - упідлегленість (наслідування)"). Оцінний характер авторитетного впливу детермінується диференціацією соціальних норм-правил, серед яких виокремлюються природно-вихідні та суспільно-суб'єктивовані, тобто штучні.

Спираючись на основні принципи реалізації авторитету в соціумі, дисертант виокремлює суб'єкти авторитету: особистість, соціальну групу, організацію, партію, інституцію, народ, націю, державу. Серед безособистісних суб'єктів авторитету означаються ідея, погляд, переконання, цінність, традиція, професія, посада, влада і т.д.

Підкреслюється, що істотним в теоретичному тлумаченні авторитету як форми соціальної взаємодії є питання про його співвідношення з такими поняттями як "влада", "престиж", "соціальне управління".

У розділі значна увага приділена проблемі авторитету особистості. Підкреслюється, що для з'ясування питання про структуру авторитету особистості необхідні як аналіз властивостей, рис самої особистості, так і з'ясування оцінного змісту тих компонентів, за наявності яких вона може стати носієм або суб'єктом авторитету в тому чи іншому соціальному середовищі.

Виснуванням розділу виступає теза про існування феномена авторитету як історико-усталеного природно спонукального чинника розвитку соціуму. При цьому підкреслюється, що в поступі історико-економічної та соціокультурної еволюції людства значущість авторитету як форми та результату соціальної взаємодії історично варіюється і безпосередньо та опосередковано пов'язана із функціонуванням системи державно-правових інституцій.

Четвертий розділ дисертаційного дослідження присвячений питанню оптимізації авторитету в умовах демократизації сучасного суспільства. Означається, що суттєвого значення для вибудови цілої низки мінімізованих систем авторитетів та авторитетної метасистеми в цілому набуває сучасне соціальне довілля як специфічно утворювальний тип комунікацій індивідів, зв'язків, відносин, взаємодії історичних та етнокультурних традицій, звичаїв, як особливий вимір морально-практичних вчинків. Із взаємодії всіх чинників, що впливають на зміст та вибір форм спілкування, вартостей та інших ціннісних репрезентантів сучасного соціального довілля слід виокремити авторитет, який як "лакмусовий папірець" визначає ступінь активності соціально-політичних інституцій,

результує апробацію конкретних принципів, норм, рішень та актуалізує соціокультурний потенціал суспільства в цілому.

Підкреслюється, що в сучасних соціально-політичних процесах на рівні загалу іноді актуалізується лише соціальний статус того чи іншого суб'єкта в інституціональній та громадській сферах. При цьому залишається поза увагою міра й характер усвідомлення ним свого положення.

В розділі дається аналіз головних передумов та чинників видозміни авторитету в сучасному соціальному довкіллі. Дисертант відзначає, що соціальне буття авторитету органічно поєднане із обмеженими можливостями індивідуального освоєння соціального довілля. Індивіду практично неможливо раціонально осягнути й оцінити множину суспільних проблем, в якій втілена вся мозаїка соціальної реальності та її трансформативність. Звідси об'єктивно виникає потреба в прийнятті на віру певних принципів, правил та тверджень суб'єктів авторитету. У індивіда, який підпорядковує свою індивідуальну лінію поведінки зовнішнім авторитетам, завжди потенційно присутнє право вимагати від суб'єкта авторитетного впливу обґрунтування своїх вимог. Проте, як засвідчує соціально-політична практика, з часом з'являється звичка до такого начебто добровільного, а насправді - безумовного підкоряння. За певних (тоталітарних, авторитарних) політичних режимів авторитарний вплив тих чи інших суб'єктів влади "конформує" соціальну дійсність, нівелює суспільне визнання індивідуальних вольових актів. Тоді особистість постає одним з виміром соціального виконання волі суб'єкта політичного авторитету, абсолютизує зовнішні норми-регламентації і залучається до напередсфабрикованої суспільної дії, що сприяє начебто усталеності та незмінності суспільних відносин. Конформуюче індивідуальне буття у контексті соціального розшарування спільноти та виникнення соціального відчуження й анемії продукує авторитарну особистість та

авторитарну свідомість. Тоді фетишизація авторитету особистості чи ідеї констатує факт існування влади деяких "всесильних" персоналій і нівелює саму сутність авторитету. В цьому разі формується специфічний ментальний простір, який суттєво видозмінює напрямок та форму індивідуальної рефлектуючої діяльності.

Вищепозначені соціокультурні явища безпосередньо впливають на соціальну поведінку, вибір рішень індивідів і актуалізуються передусім в соціально-політичному просторі. Саме останній концентрує в собі цілу множину здатностей, соціальних діянь, необхідних волінь, що репрезентуються за допомоги авторитету, перш за все в його соціально-політичному вимірі. В контексті багатовимірності суспільства чітко означається специфіка соціального стану (передусім сталість чи динаміка) суб'єктів авторитету, коли інформаційні масиви сучасних соціально-політичних інституцій, історично сполучені з минулим і породжують свої інноваційні моделі соціуму. Іншими словами, в кожному державному утворенні засвідчуються певні структури, що акумулюють в собі соціально-спресований простір-час.

Ця проблема постає передумовою емпіричної видозміни авторитету, оскільки кожний елемент такої хронологічно диференційованої системи містить в собі особливі політичні, ідеологічні та моральні ознаки авторитетного та авторитарного. Звідси, власне, утворюються протиріччя й протиставлення, "ерозія" масової та індивідуальної свідомості.

Підкреслюється, що історична практика засвідчує безліч спроб саме за допомоги відвертого насильства забезпечити реальну чи уявну стабільність в суспільстві. Парадигма примусу постає однією з головних передумов та чинників соціальної видозміни авторитету. Авторитарна спрямованість останнього обґрунтовується тим, що це найбільш оптимальний шлях для збереження соціального порядку (на це, до

речі, звертають увагу, зокрема, Макіавеллі та Гоббс) у контексті запрограмованих та напередвизначених передусім біологічних потреб. В такій біологічно детермінованій диференціації соціуму є всі передумови для узаконення примусу з боку панівних прошарків. Більше того, на кожній новій стадії розвитку виробничих відносин елементи авторитарного постають як уже сфабриковані життєві нормоутворення.

Для противаги в утвердженні авторитаризму головне досягти такого порозуміння, коли орієнтир на суспільні норми буде поставати імперативом для всіх (соціально-політичний авторитет). Реалізація такого виду авторитету передбачає раціоналізацію лояльності та довіри, підпорядкування індивіда як носія певної множини потреб та інтересів зовнішнім соціальним нормам, регламентаціям чи санкціям. В цьому випадку соціальний порядок буде конституювати центральна влада, а не спонтанна корпоративна угода.

В розділі зазначається, що важливим соціальним барометром у засвідченні "прихованого" характеру насильства слугує авторитет. Саме він у своєму соціально-інституційному вимірі чітко означає й диференціює соціальні відносини, які є досить складними, причому одні з них необхідні (обов'язкові), інші добровільні. Авторитет базується як соціальний феномен на реальному розмежуванні волінь, вмінь, навичок, на результативному їх вимірі в соціумі. Звідси соціальна ієрархія крізь призму авторитетного постає цілком природною та соціально виправданою. Інакше кажучи, принцип ієрархічності має сенс за умови, коли сама ієрархія ґрунтується на підвалинах моралі та культури.

Дисертант аналізує форми та способи прояву векторів соціальної спрямованості впливу авторитету, зокрема, авторитетного та авторитарного. Останні, по суті, - віддзеркалення способів адаптації індивіда до соціуму, які містяться в соціально-генетичному коді. Скажімо, авторитарний вектор зу-

мовлює не тільки уніфікацію суспільних потреб та інтересів, а й соціальну вибірковість, коли правила поведінки стають законними чи обов'язковими для всіх, окрім певного типу еліти.

В розділі розглядається специфіка прояву авторитету в умовах різних політичних режимів, дається характеристика таким типам авторитету як масовий та індивідуальний. Значне місце відводиться аналізу понять "харизма", "легітимність", "еліта", "лідерство".

Відзначається, що авторитет як соціальна якість та механізм соціальної взаємодії, як система "вплив - підпорядкування" в суспільстві забезпечує необхідний мінімум моралі, а значить, і необхідний "матеріал" для духовного, створює сприятливе соціальне тло для формування та самопрезентації індивідуальних вольових установок, які ґрунтуються на підвалинах морального самовизначення та особистісного саморозвитку.

Дисертант робить висновок, що розвиток суспільства в напрямку плюралізації, демократизації ініціює "індивідуалізацію" особистості, посилює її самовизначення в різних сферах життєдіяльності. Але при цьому необхідно знаходити і утримувати баланс між вільним розвитком індивіда та соціальними й інституційними вимогами, що обумовлюються формами та змістом суспільних відносин. Соціальна імперативність та тотальність політичних інституцій повинна осмислюватись і підтверджуватись в реальній соціально-політичній дійсності як умова можливої загальної свободи. У сфері етичного це має засвідчитись в процесі переоцінки самореалізації та суб'єктивного моралізування.

У **заклученні** підкреслюється, що саме оптимальна реалізація соціальних функцій авторитету на підґрунті суспільного пізнання його проявів в умовах соціальної трансформації, явно вираженого модусу володіння та вилучення прибутку має забезпечити своєчасність та адекватність соціалізації

особистості, виявити форми можливих способів реалізації особистісного потенціалу, що веде до оволодіння соціальним престижем, статусом та авторитетом за умов динамізуючого розвитку сучасного суспільства.

В кінцевому підсумку означається важливість "декодування" домінуючих в українському соціумі принципів "первинної достатності", які приречені на історичну "патовість". Обґрунтовується ідея щодо наукової презентації цілісної соціально-філософської теорії авторитету, яка сприятиме соціальному й духовному становленню особистості, суспільства в цілому.

Основні положення дисертації відображені у таких публікаціях:

Богданов В.С. Феномен авторитета. Социально-философская гипотеза структурирования и моделирования в истории и теории. — К., 1996. — 131 с.

Богданов В.С. Парадигма авторитету в оптимізації соціальної взаємодії // Уряду України. Президенту, законодавчій, виконавчій владі. Аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників. — К., 1996. — Т. 5. — С. 342—358.

Богданов В.С. Принцип авторитету в соціальному контексті "первинної достатності" // Політологічні читання. — 1996. — №1. — С. 51—57.

Богданов В.С. Авторитет як методологія оптимізації соціальної взаємодії // Політологічні читання. — 1996. — №2. — С. 81—126.

Богданов В.С. Акцентуація проблеми авторитету в контексті соціально-політичної думки // Політологічні читання. — 1996. — №3. — С. 81—109.

Богданов В.С. Проблеми інноватизації сучасної освіти в системі філософсько-соціологічних аргументацій // Проблеми

освіти: Науково-методичний збірник. Вип. 3. — К.: УСДО, 1995. — С. 22—28.

Богданов В.С. Активізація розвитку творчого інтелекту в поставторитарній системі вищої освіти // Проблеми освіти: Науково-методичний збірник. Вип. 3. — К.: УСДО, 1995. — С. 51—57 (у співавт. із Кунченко В.І.).

Богданов В.С. Соціалізація авторитету в ціннісно-орієнтаційному просторі // Людина. Творчість. Гуманізм. — Зб. наук. праць. — Дрогобич, 1996. — С. 37—46.

Богданов В.С. Авторитет особистості менеджера: проблеми формування // Проблеми бізнесу. — Зб. наук. праць. — Черкаси, 1996. — Вип. 2. — С. 65—70.

Богданов В.С. Методологічні засади актуалізації авторитету в соціумі. — В кн.: Матеріали Другого філософського конгресу України. — К., 1996.

Богданов В.С. Феномен авторитета личности в деятельности-преобразующем процессе. — В кн.: Творчество. Культура. Гуманизм. — К., 1993. — Ч. 2. — С. 61—62.

Богданов В.С. Роль родини в становленні особистісної ідентичності. — В кн.: Проблеми сім'ї в умовах переходу до ринкових відносин. — Черкаси, 1995. — С. 81—82.

Богданов В.С. Морально-виховна функція традиції як форми масового авторитету. — В кн.: Велич подвигу народного. — Черкаси, 1995. — С. 165—167.

Богданов В.С. Філософія насильства і уроки історії. — В кн.: Велич подвигу народного. — Черкаси, 1995. — С. 163—165.

Богданов В.С. О смене ценностных ориентаций в переходном обществе. — В кн.: Сучасна криза суспільства і шляхи її подолання. — Запоріжжя, 1995. — Ч. 1. — С. 38—40.

Богданов В.С. К вопросу о взаимоотношении понятий "авторитетное" и "авторитарное". — В кн.: Проблеми політич-

ної психології та її роль у становленні громадянина української держави. — К., 1995. — С. 14—16.

Богданов В.С. Авторитет как фактор социальной интеграции. — В кн.: Актуальні проблеми сучасної психології. Особистість і суспільство. — Харків, 1995. — С. 18—19.

Богданов В.С. Особистісний і національний авторитети: моделі ідентифікації (соціально-філософський вимір). — В кн.: Формування національно-свідомої особистості як один із пріоритетів сучасної освіти. — Черкаси, 1995. — С. 57—59.

Богданов В.С. Реабілітація принципу авторитету в соціальному контексті "первинної достатності". — В кн.: Уряду України. Президенту, законодавчій, виконавчій владі. — К., 1996. — Т. 5. С. 213—215.

Богданов В.С. Провінційний соціум як історико-соціальний алгоритм творення "традиційних" авторитетів. — В кн.: Проблеми провінціології. — Чернівці, 1996. — С. 13—14 та ін.

Богданов В.С. Авторитет как предмет социально-философского анализа.

Диссертация на соискание ученой степени доктора философских наук по специальности 09.00.03 - социальная философия и философия истории. Киевский университет имени Тараса Шевченко. Киев, 1997.

Основные положения диссертации изложены в 30 научных публикациях. Исследуется авторитет как историко-социальный феномен. Актуализируются мировоззренческие, теоретико-познавательные, идеологические основания данного феномена в контексте социально-философской мысли. Раскрывается функциональное значение авторитета в историко-процессуальном пространстве. Предлагается концепция социально-философского и теоретико-методологического рассмотрения авторитета как способа регуляции социальных отношений, как системы содержательно-ценностных характеристик личности, социальных институтов.

Ключові слова: авторитет, суб'єкт, об'єкт, функція, система, оптимізація, регуляція, суспільна взаємодія, соціальні відносини, ціннісна орієнтація.

Bogdanov V.S. Authority as a Subject of Social and Philosophical Analysis.

The thesis for a Doctor's degree in Philosophy on the speciality 09.00.03 - social philosophy and philosophy of history. Kiev Shevchenko University. Kiev, 1997.

The thesis main principles have been started in 30 published scientific works.

Researched is the authority as historic and social phenomenon. Conceptual, theoretical, cognitive and ideological ground of this phenomenon are actualized in the context of social and philosophical thought. Functional significance of authority is viewed in the process of historical background. The conception of social, philosophical, theoretical and metodological point of view on authority is suggested as means of regulation of social relations' as the system of fullness and value characteristic of personality, social institutions.

Key notions: authority, subject, objekt, function, sistem, optimization, regulation, social interrelation, social intercourse, value orientation.

Підп. до друку 19.03.97. Формат 60X84/16. Папір
друкарський. Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 2,0.
Умовн. фарб.-відб. 2,2. Тираж 100. Замовлення № 147.

Видавничо-поліграфічне орендне підприємство "Дніпро"
320070, м. Дніпропетровськ, вул. Серова, 7.

AB 37.288